

УДК 343.3/.7(477)

Григорій Крайник,*канд. юрид. наук,
асистент кафедри кримінального права № 1
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

ШТРАФ ЯК ВИД ПОКАРАННЯ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ БЕЗПЕКИ ВИРОБНИЦТВА: ЗМІСТ ТА ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ

Статтю присвячено аналізу штрафу як виду покарання за злочини проти безпеки виробництва. Досліджено судову практику та запропоновано шляхи вдосконалення чинного законодавства й практики його застосування.

Ключові слова: штраф, покарання, злочини проти безпеки виробництва, законодавство України про кримінальну відповідальність.

Постановка проблеми. Питання застосування покарань належить до найбільш важливих поряд із правильною кваліфікацією злочину. У кожному розділі Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК України) є своя специфіка щодо зазначених у санкціях видів і розмірів покарання, а також існує різна практика призначення покарань та звільнення від відбування покарання.

Метою статті є дослідження штрафу як виду покарання за злочини проти безпеки виробництва, а також формування пропозицій щодо вдосконалення чинного кримінального законодавства й практики його застосування.

Виклад основного матеріалу. Покарання визнають особливою формою державного примусу, що застосовується уповноваженими органами від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину. Воно полягає в тому, що засуджений зазнає певних особистих втрат, тобто передбачених кримінальним, кримінальним процесуальним, кримінально-виконавчим законодавством обмежень прав і свобод особи. Покарання має на меті не лише кару, а й виправлення засудженого, а також запобігання вчиненню нових злочинів як ним, так і іншими особами, а також тягне судимість. Застосування кримінального покарання, досягнення його мети має важливий вплив на характер і динаміку злочинності, є засобом охорони правопорядку, попередження злочинних проявів [1, с. 3]. Ключову роль в обранні кримінального покарання відіграють

санкції норм законів про кримінальну відповідальність. У них законодавець не лише закріплює міру державного примусу, що може бути застосована до особи, яку буде визнано винною у вчиненні злочину, а й узагальнено відображає характер і ступінь суспільної небезпечності забороненого діяння, визначеного в диспозиції відповідної норми КК України. Саме суспільна небезпека як провідна ознака певного виду злочину виступає підґрунтям для визначення видів покарань і їх розмірів у санкції норми закону про кримінальну відповідальність.

Дослідженню санкцій кримінально-правових норм та/або штрафу як виду покарання присвячено роботи В.І. Борисова, О.О. Книженко, В.П. Козиревої, В.Т. Мальяренка, Ю.А. Пономаренка, В.О. Попраса, Д.В. Соларьової, В.М. Трубникова, В.І. Тютюгіна, Ю.В. Філея, О.І. Шинальського, Ю.В. Шинкарьова та інших учених.

Так, О.О. Книженко вважає, що кримінально-правові санкції перебувають у діалектичному зв'язку, а тому є взаємообумовленими та взаємозалежними, оскільки, з одного боку, вони є формою закріплення кримінально-правового примусу, а з іншого – кримінально-правова норма, закріпивши заходи кримінально-правового характеру, розкриває їх зміст. З розвитком соціально-економічних і політичних формацій цілком закономірним та природним є прагнення законодавця прийняти справедливий кримінальний закон загалом і справедливий санкції зокрема [2, с. 335]. Ю.В. Філей, формулюючи вимоги до санкцій, слушно зауважує, що конкретна кримінально-правова санкція

обов'язково має бути адекватною та справедливою, а також узгоджуватись з іншими санкціями [3, с. 34].

Що стосується караності злочинів проти безпеки виробництва, то вона визначається низкою характерних властивостей, притаманних цим злочинам. Усі вони є злочинами з матеріальним складом, їх об'єктивна сторона має повний розвиток лише за умови настання суспільно небезпечних наслідків, зазначених у нормах розділу Х Особливої частини КК України. Усі наслідки пов'язуються або зі спричиненням шкоди життю чи здоров'ю потерпілого, або зі створенням реальної загрози такого спричинення. Певні з них можуть бути винятково тяжкими. Водночас за формою винного ставлення до таких наслідків зазначені злочини є необережними. Їх суб'єкти до вчинення злочину були переважно законслухняними громадянами, вчинили злочин уперше, здійснювали в цілому корисну й необхідну для суспільства виробничу діяльність. Урахування зазначених властивостей дало змогу ще до прийняття КК України в 2001 р. та введення до його Особливої частини розділу «Злочини проти безпеки виробництва» визначити ключові положення щодо формування санкцій за такі злочини, а саме:

1) санкції за вказані злочини повинні бути достатньо гнучкими, щоб у суду була можливість індивідуалізації покарання залежно від *тяжкості наслідків та ознак суб'єкта*;

2) санкції необхідно ранжувати залежно від *тяжкості настання можливих наслідків, що заподіюють шкоду об'єкту злочину; чим вищим є встановлений регулятивними нормами рівень безпеки та більш небезпечною є очікувана шкода, тим суворішою повинна бути санкція*;

3) за діяння, криміналізація яких зумовлюється застосуванням до суб'єкта дисциплінарної чи адміністративної преюдиції, доцільно застосовувати *штрафи, обмеження волі та, можливо, арешт (залежно від режиму відбування цього покарання на момент винесення вироку)*;

4) з огляду на мету загального попередження злочинів проти безпеки виробництва *необхідно зберегти санкції у вигляді позбавлення волі лише за випадки настання таких наслідків: людських жертв, виробничих катастроф, інших подібних*;

5) з метою спеціального попередження необхідно передбачити *факультативним додатковим покаранням позбавлення права обіймати певні посади або займатись певною діяльністю (крім тих частин статті, у яких воно буде передбачатись як основне покарання)* [4, с. 353, 354].

У КК України, прийнятому 5 квітня 2001 р., питання караності за злочини проти безпеки виробництва вирішено таким чином: санкції норм розділу Х Особливої частини КК України містять як основні, так і додаткові покарання; зазначені в санкціях покарання перебувають у певному взаємозв'язку й взаємодії та відповідають положенням ст. 51 КК України; санкції розташовуються в порядку відповідно до ступеня їх суворості [5].

Основними покараннями визначено такі: *штраф* (ч. 1 ст. 271, ч. 1 ст. 272, ч. 1 ст. 275 КК України), виправні роботи (ч. ч. 1 та 2 ст. 271, ч. 1 ст. 272, ч. 1 ст. 273, ч. ч. 1 та 2 ст. 275 КК України), обмеження волі (ч. ч. 1 та 2 ст. 271, ч. ч. 1 та 2 ст. 272, ч. ч. 1 та 2 ст. 273, ч. 1 ст. 274, ч. ч. 1 та 2 ст. 275 КК України), позбавлення волі (ч. 2 ст. 271, ч. 2 ст. 272, ч. ч. 1 та 2 ст. 273, ч. ч. 1 та 2 ст. 274, ч. 2 ст. 275 КК України) [5].

Додатковим покаранням визначено позбавлення права обіймати певні посади або займатись певною діяльністю. Цей вид покарання передбачається у всіх санкціях норм розділу Х Особливої частини КК України, за винятком ч. 1 ст. 271 КК України. У санкціях воно вказується або як обов'язкове для застосування (ч. 2 ст. 272, ч. 2 ст. 273, ч. ч. 1 та 2 ст. 274, ч. 2 ст. 275 КК України), або як факультативне (ч. 2 ст. 271, ч. 1 ст. 272, ч. 1 ст. 273, ч. 1 ст. 275 КК України) [5].

Оскільки злочини проти безпеки виробництва за формою вини є необережними, суди в більшості випадків призначають засудженим покарання, не пов'язані з позбавленням волі (наприклад, штраф, виправні роботи тощо). Фахівці в галузі кримінального права, враховуючи форму вини, відсутність смертельних випадків із людьми, потрапляння певної частини винних осіб під дію закону про амністію, визнають обґрунтованим призначення таких видів покарання за злочини проти безпеки виробництва [6, с. 27, 28].

Відповідно до ст. 53 КК України *штраф* є грошовим стягненням, що накладається судом у випадках і в межах, встановлених законом.

За матеріалами судової практики, яку було досліджено щодо найбільш поширеного злочину проти безпеки виробництва – порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпечністю (ст. 272 КК України), постає, що зі 185 засуджених осіб штраф призначався в 43% випадків [7, с. 258].

В.П. Козирева, вивчаючи питання застосування штрафу в цілому, підкреслює, що розширене призначення судами штрафу заслуговує на схвалення, особливо коли це покарання застосовується як альтернатива позбавленню волі на певний строк [8, с. 13].

Практика призначення судами покарання у вигляді штрафу за злочини проти безпеки

виробництва виглядає загалом правильною. Проте трапляються й недоліки, з-поміж яких найбільш типовим є визначення у вирокі грошової суми штрафу без одночасної вказівки на кількість неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Так, Маловисківським районним судом Кіровоградської області громадянам Б. та М. було призначено покарання у вигляді штрафу по 510 грн кожному [9]. В іншому випадку Алчевським міським судом Луганської області громадянину З. було призначено покарання у вигляді штрафу – 510 грн [10]. Такий досить розповсюджений підхід не відповідає як положенням ст. 53 КК України, так і санкціям норм розділу Х Особливої частини КК України, у яких розмір штрафних стягнень визначено в неоподатковуваних мінімумах доходів громадян. Окрім того, зазначений підхід інколи також призводить до грубих порушень закону про кримінальну відповідальність щодо мінімальних обмежень, встановлених у ст. 53 КК України. Так, Пролетарський районний суд м. Донецька визначив засудженому за ст. 272 КК України штраф у розмірі 425 грн [11], що в перерахунку складає лише 25 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, тоді як мінімальну межу для штрафу встановлено в розмірі 30 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (ч. 2 ст. 53 КК України). Така практика потребує перегляду судовими органами застосування покарання у вигляді штрафу.

Трапляються також випадки, коли суди, призначаючи штраф, обмежуються вказівкою лише на кількість неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, не зазначаючи розмір штрафу в гривневому вимірі. І хоча законодавець не вказує на необхідність такого перерахунку, вважаємо, що такий підхід до визначення розміру штрафу у вирокі є більш переконливим осудом із боку держави та відповідає положенням як ст. 53 КК України, так і норм розділу Х Особливої частини КК України. Однак цей підхід водночас є (що дуже важливо) більш складним і менш зрозумілим для засудженого, який не є юристом та змушений буде звертатись за відповідними роз'ясненнями до судді чи адвокатів.

Найбільш правильним вважаємо підхід, коли суди у вирокі вказують і на кількість неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, і на їх еквівалент у гривні. По-перше, це відповідає положенням ст. 53 КК України та санкціям норм розділу Х Особливої частини КК України, а по-друге, є більш зрозумілим для суб'єктів злочинів. Для закріплення такої практики вважаємо за доцільне запропонувати Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ надати в постанові, присвяче-

ній питанням призначення покарання у вигляді штрафу, таку рекомендацію: «Судам під час призначення покарання у вигляді штрафу варто здійснювати перерахунок неоподатковуваних мінімумів доходів громадян у гривні та вказувати в обвинувальних вирокі як на кількість неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, так і на еквівалент у гривні».

Відповідно до ч. 3 ст. 53 КК України штраф може бути призначено судом і як основне, і як додаткове покарання за умови, що його спеціально передбачено в санкції норм Особливої частини КК України [5].

Звернення до санкцій норм розділу Х Особливої частини КК України свідчить, що жодна з них не містить вказівку на штраф як додаткове покарання. Варто зазначити, що на сьогодні в інших розділах Особливої частини КК України штраф як додаткове покарання також визначається лише в окремих випадках (наприклад, у ч. 1 ст. 144 КК України «Насильницьке донорство», ч. 2 ст. 370 КК України «Провокація підкупу»). Тобто такий додатковий захід державного примусу не є типовим. Водночас актуальність розширення застосування цього виду покарання є очевидною, особливо за необережні злочини, коли суди під час обрання засудженим покарання у вигляді обмеження чи позбавлення волі застосовують звільнення засуджених від покарання з випробуванням на підставі ст. 75 КК України, застосовують ст. 69 КК України та призначають більш м'яке покарання або на підставі цієї ж норми не призначають обов'язкове додаткове покарання.

У літературі практично ніхто не заперечує проти пропозицій щодо збільшення кількості санкцій, у яких штраф передбачався б як додаткове покарання. Науковці, звертаючись до проблеми призначення штрафу як додаткового покарання, зазначають, що потенційні можливості штрафу як додаткового покарання в КК України залишились, на жаль, практично нереалізованими [12, с. 113; 13, с. 247; 14, с. 210]. Водночас штраф є ефективним засобом попередження вчинення злочинів та виховання осіб, які вчинили злочини, а також сприяє поповненню державного бюджету в разі можливості особи його сплатити, тому варто було б передбачити додаткове покарання у вигляді штрафу більш широко [13, с. 313; 15, с. 67; 16, с. 72; 17, с. 220].

Розвиваючи ідею розширення застосування штрафу за рахунок його призначення як додаткового покарання, вважаємо за доцільне запропонувати внести зміни до ч. 3 ст. 53 КК України, дозволивши судам призначати додаткове покарання у вигляді штрафу також тоді, коли це не передбачається в конкретній санкції статті Особливої частини КК

України, оскільки штраф є перспективним заходом кримінального покарання, достатньо широке використання якого на практиці створить також суттєвий економічний ефект (що у свою чергу сприятиме відшкодуванню частини витрат на розслідування кримінальних проваджень і судовий розгляд).

Тому ч. 3 ст. 53 КК України пропонуємо сформулювати таким чином: «Штраф як додаткове покарання може призначатися судом і тоді, коли він не передбачається в санкції статті (частини статті) Особливої частини КК України».

Висновки

Таким чином, недоліком правозастосування, підходом, що не відповідає як ст. 53 КК України, так і санкціям норм розділу Х Особливої частини КК України, у яких розмір штрафних стягнень визначено в неоподатковуваних мінімумах доходів громадян, варто визнати визначення у вироках грошової суми штрафу без одночасної вказівки на кількість неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Окрім того, зазначений підхід призводить інколи до грубих порушень закону про кримінальну відповідальність щодо мінімальних обмежень, встановлених у ст. 53 КК України. Така практика потребує перегляду судовими органами питань застосування покарання у вигляді штрафу.

Трапляються також випадки, коли суди, призначаючи штраф, обмежуються лише вказівкою на кількість неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, не зазначаючи розмір штрафу в гривневому вимірі. І хоча законодавець не вказує на необхідність такого перерахунку, цей підхід до визначення розміру штрафу у вирокі виглядає більш переконливим осудом із боку держави та відповідає положенням ст. 53 КК України та норм розділу Х Особливої частини КК України.

Найбільш правильним вважаємо підхід, за якого суди у вироках вказують і кількість неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, і їх еквівалент у гривні. Це відповідає положенням ст. 53 КК України та санкціям норм розділу Х Особливої частини КК України, а також є більш зрозумілим для суб'єктів злочинів. Для закріплення подібної практики вважаємо за доцільне запропонувати Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ надати в постанові, присвяченій питанням призначення покарання у вигляді штрафу, таку рекомендацію: «Судам під час призначення покарання у вигляді штрафу варто здійснювати перерахунок неоподатковуваних мінімумів доходів громадян у гривні та вказу-

вати в обвинувальних вироках як на кількість неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, так і на еквівалент у гривні».

Відповідно до ч. 3 ст. 53 КК України штраф може бути призначений судом і як основне, і як додаткове покарання за умови, що його спеціально передбачено в санкції норми Особливої частини КК України.

Частина 3 ст. 53 КК України пропонуємо сформулювати таким чином: «Штраф як додаткове покарання може призначатися судом і тоді, коли він не передбачається в санкції статті (частини статті) Особливої частини КК України». Це дасть змогу досягати мети покарання та значно поповнювати державний бюджет України, що у свою чергу сприятиме відшкодуванню частини витрат на розслідування кримінальних проваджень і судовий розгляд.

Перспективними напрямами подальших досліджень є вивчення інших видів покарань щодо злочинів проти безпеки виробництва й інших необережних злочинів.

Список використаних джерел

1. Актуальные вопросы применения лишения свободы и дополнительных наказаний / под ред. И.М. Гальперина. – М. : Всесоюзный институт по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности, 1979. – 171 с.
2. Книженко О.О. Теоретичні засади встановлення санкцій у кримінальному праві : [монографія] / О.О. Книженко. – Х. : Акта, 2013. – 384 с.
3. Філей Ю.В. Поняття кримінально-правової санкції / Ю.В. Філей // Вісник прокуратури. – 2003. – № 11. – С. 30–35.
4. Борисов В.И. Основные проблемы охраны безопасности производства в уголовном законодательстве Украины : дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; исправительно-трудовое право» / В.И. Борисов ; Украинская юрид. академия. – Х., 1992. – 399 с.
5. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III (введений в дію 1 вересня 2001 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
6. Самелюк П.О. Практика розгляду судами кримінальних справ про злочини, пов'язані з порушенням вимог законодавства про охорону праці / П.О. Самелюк, О.С. Іщенко // Вісник Верховного Суду України. – 2007. – № 6(82). – С. 23–29.
7. Борисов В.И. Кримінальна відповідальність за порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою : [монографія] / В.И. Борисов, Г.С. Крайник. – Х. : Юрайт, 2012. – 296 с.
8. Козирева В.П. Кримінальні покарання майнового характеру за законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право і криминологія; кримінально-виконавче право» / В.П. Козирева ; Київський нац. ун-т внутр. справ. – К., 2007. – 20 с.
9. Справа № 1-104/2008 // Архів Маловисківського районного суду Кіровоградської області за

2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mv.kr.court.gov.ua/sud1112/>.

10. Справа № 1-300/2008 // Архів Алчевського міського суду Луганської області за 2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://alm.lg.court.gov.ua/sud1201/>.

11. Справа № 1-143/04 // Архів Пролетарського районного суду м. Донецька за 2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://br.lg.court.gov.ua/sud0542>.

12. Попрас В.О. Штраф як вид покарання за кримінальним правом України : [монографія] / В.О. Попрас. – Х. : Право, 2009. – 224 с.

13. Пономаренко Ю.А. Види наказаний по уголовному праву України : [монографія] / Ю.А. Пономаренко. – Х. : ФИНН, 2009. – 344 с.

14. Оробець К.М. Кримінальна відповідальність за незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим добувним промислом : [монографія] / К.М. Оробець. – Х. : Право, 2014. – 256 с.

15. Гальперин И.М. Наказание: социальная функция, практика применения / И.М. Гальперин. – М. : Юридическая литература, 1983. – 208 с.

16. Маляренко В.Т. Про покарання за новим Кримінальним кодексом України / В.Т. Маляренко. – К. : Фонд «Правова ініціатива», 2003. – 156 с.

17. Соларьова Д.В. Штраф як вид покарання: внесення змін до положень ст. 53 КК України / Д.В. Соларьова // De Lege Ferenda: юридичний електронний науковий журнал / за ред. О.Ю. Курцева. – Х. : Стиль-Іздат, 2015. – Вип. 1. – С. 216–220.

Статья посвящена анализу штрафа как вида наказания за преступления против безопасности производства. Исследована судебная практика и предложены пути совершенствования действующего законодательства и практики его применения.

Ключевые слова: штраф, наказание, преступления против безопасности производства, законодательство Украины об уголовной ответственности.

This article analyzes the penalty as a form of punishment for crimes against the security of production. Studied jurisprudence and propose ways to improve current legislation and practice.

Key words: fine, penalty, crimes against the safety of manufacture, legislation of Ukraine about criminal responsibility.

